

A hazugság formális diskurzuszemantikája

Tartalom

1. Bevezetés	2
2. Az ideális és a nem ideális kommunikációs helyzetek	2
2.1. Grice ideális beszélője	4
2.2. Az ideális hallgató	5
2.3. A közös cél	6
3. A formális elemzés kerete	6
3.1. A <i>Re</i> ALIS	7
3.2. A formalizálás	7
3.3. A szimultán rekurzió	9
3.4. A táblázat	11
4. A vizsgált kommunikációs helyzetek	12
4.1. Az ideális kommunikációs helyzetek	13
4.1.1. A tisztán ideális kommunikációs helyzet	13
4.1.2. A megerősítés, tisztázás	13
4.1.3. A javítás	14
4.2. A nem ideális kommunikációs helyzetek	15
4.2.1. A hallgató és a beszélő szándékos és nem szándékos hibázásai	16
4.2.2. Direkt és véletlen elszólások	17
4.2.2.1. Elszólja magát	18
4.2.2.2. Lelővi a poént	20
4.2.3. Félrevezetések	21
4.2.3.1. Az eltitkolás, elhallgatás	21
4.2.3.1.1. A mellébeszélés	24
4.2.3.2. A blöff	26
4.2.3.3. Hazugságok	26
4.2.3.3.1. A füllentés	27
4.2.3.3.2. A kegyes hazugság	28
4.2.3.3.3. A hazugság	29
5. Összegzés	30
6. Felhasznált irodalom	31

1. Bevezetés

Juli és Gergő Karcsi házasságáról beszélgetnek. Gergő ezzel kapcsolatos állításai ezerféleképpen illeszkedhetnek bele a valóságba aszerint, hogy mit tud Juliról, az ő tudásáról, az ő vágyairól; Karcsiról, az ő házasságáról; hogy mik a céljai, szándékai Julival kapcsolatban, hogy hogyan szeretné befolyásolni (vagy nem befolyásolni) Julit, az ő tudását Karcsiról. Gergő egyetlen állítása különböző szituációkba helyezve mást és mást jelenthet, más hatásokat válthat ki Juli elméjében.

Dolgozatomban megvizsgálom, hogy hogyan lehet Gergő ezen állításának („*Karcsi családja a feleségét.*”) olyan formális leírását adni, amely megmutatja, hogy a különböző szituációkban milyen változások mutatják meg az olyan jelenségeket, mint például a hazugság, a blöff, a füllentés vagy bármilyen más félrevezetés.

Ehhez először egy rövid, grice-i hagyományokon nyugvó pragmatikai alapvetést teszek, majd bevezetem a ReALIS modellt, amely a formalizálás eszközeként fog szolgálni. Munkámban találkozok az informális leírást nyújtó pragmatika a Montague-féle logikai alapokon nyugvó formális szemantika egy többszörösen továbbfejlesztett változatával.

A dolgozatomban egy táblázatban foglalom össze az általam vizsgált jelenségek közötti szigorúan formális különbségeket.

2. Az ideális és nem ideális kommunikációs helyzetek

A pragmatikusok körében egységesen használt fogalom az ideális kommunikációs helyzet, mégis nehéz megfogalmazni, mit is jelent pontosan. Az ideális kommunikációs helyzethez szükség van ideális felekre (hallgatóra és beszélőre) és ideális körülményekre. Nehéz pontosan meghatározni az ideálisság fogalmát, és nehéz megtalálni a határvonalat ideális és nem ideális között. Munkámban elsősorban az életszerű, a hétköznapiakban gyakran előforduló helyzeteket vizsgálom, ehhez pedig csak egy vezetősál, egy lazább keret adja meg a jelenségek rendszerezését, amely a kényelmes kezelésükhöz szükséges.

Az ideális társalgást Grice a következőképpen vezeti fel: „*Mikor beszélgetünk, akkor rendszeren nem összefüggéstelen megjegyzések egymásutánját produkáljuk, s nem is lenne ésszerű, ha így lenne. Megjegyzéseink legalábbis bizonyos mértékig együttes erőfeszítés eredményei, s bennük mindegyik résztvevő bizonyos fokig közös célt vagy célokat lát, vagy legalábbis egy közösen*

elfogadott irányt. Ez az irány kezdettől rögzített lehet (például azzal, hogy valaki felvet egy megvitatandó kiinduló kérdést), vagy a társalgás során alakulhat ki; lehet, hogy igencsak meghatározott, de lehet olyan határozatlan is, hogy meglehetősen nagy teret biztosít a résztvevők számára (mint a csevegő társalgás esetén). Mindegyik szakaszban arról van azonban szó, hogy vannak olyan lehetséges társalgási lépések, melyek társalgási szempontból oda nem illőként kizárhatók. Megfogalmazhatunk tehát egy durva általános elvet, amit a társalgás résztvevői (*ceteris paribus*) elvártan követnek, nevezetesen: legyen adalékod a társalgáshoz olyan, amilyen azon a helyen, ahol megjelenik, annak a beszélgetésnek elfogadott célja vagy iránya elvár, melyben éppen résztveszel.” (Grice, 1991, 237). Ez Grice együttműködési alapelve, amelyet később részletesen kifejték.

Habermas megvilágítja, hogy a nyelvi kompetencia mellett áll az egyetemes a kommunikatív kompetencia is. Ez egy alapvető szabályrendszert jelent, amelyet felnőttkorra sajátítunk el, és azt tartalmazza, hogy a mondatokat helyesen alkalmazzuk a megnyilatkozásainkban függetlenül a nyelvtől. Habermas kommunikatív kompetencián azt érti, hogy a kölcsönös megértésre törekvő beszélő a jólformált mondatokat kapcsolatba hozza a valósággal (Habermas, 1991). Ehhez három szabályt állít fel:

„1. A propozíciós mondatot úgy válassza ki, hogy vagy az állított kijelentés igazságfeltételei, vagy a megemlített propozicionális tartalom egzisztenciális előfeltevései teljesüljenek (úgy, hogy a hallgató osztozhasson a beszélő ismereteiben);

2. Szándékait úgy kell kifejezze, hogy a nyelvi kifejezés azt reprezentálja, amit szándékolt (úgy, hogy a hallgató bízni tudjon a beszélőben);

3. A beszédaktust úgy kell végrehajtani, hogy elismert normákhoz vagy elfogadott én-képhez igazodjék (úgy, hogy a hallgató összhangban lehessen a beszélővel közös értékorientációkat tekintve).” (Habermas, 1991, 254)

Ez a három szabály azt jelenti, hogy a beszélőnek a megfelelő tartalmat a megfelelő formában és körülmények között kell közölnie ahhoz, hogy a társalgás sikeres legyen. A beszédaktus sikerességét Habermas szerint nem csupán az jelenti, hogy a hallgató megérti az elhangzott mondat jelentését, hanem az is, hogy a beszélő által szándékolt interakció létrejön közöttük.

A későbbiekben, amikor az ideális kommunikációs helyzetekről lesz szó, elsősorban nem csak a grice-i értelemben használok az ideális jelzöt, de a vizsgált jelenségek pontos leírásához Grice jó eszköztárat biztosít. A társalgásokról, a kommunikációs helyzetek milyenségéről persze intuitívan, a

megfigyelés és tapasztalat alapjain is lehet nyilatkozni. Az ideálisság számomra valamiféle gördülékenységet jelent, amikor a társalgást nem tarkítja semmi „megakasztó” elem. Az ideális szituáció szerepelhet egy nyelvtankönyv vagy egy idegennyelv-tankönyv lapjain egy sőtlan, de könnyen feldolgozható diskurzus illusztrációjaként. Az ideális kommunikációs helyzet elkülönítésére azért van szükség, hogy hozzá viszonyítva rendszerbe kerülhessen az összes többi, deviáns jelenség. Az ideális helyzet szemléltetésére pedig szükségem van Grice-ra és az ő maximáira is, hiszen viszonylag pontosan határozza meg annak a beszélőnek a „kötelességeit”, aki nem szeretné semmivel sem felborítani ezt a kissé sőtlan társalgást.

2.1. Grice ideális beszélője

Grice *A társalgás logikájában* (Grice 1997) a *társalgási implikatívák* lefektetésével határozta meg az ideális beszélőt. Ennek része az *együtműködési alapelv*, amely kimondja, hogy *„legyen adalékos a társalgáshoz olyan, amelyet azon a helyen, ahol megjelenik, annak a beszélgetésnek elfogadott célja vagy iránya elvár, melyben éppen részt vesz”* (Grice 1997, 216). Tehát megfogalmaz egy közös célt, előre meghatározott (vagy a beszélgetés közben kialakuló) irányt, amelyhez a felek a társalgás sikerességének céljából mind a ketten tartanak.

Emellett négy, a kanti alapvető kategóriákon nyugvó maximát és azokhoz tartozó al-maximákat állít fel, amelyeket a beszélő betartva az ideális társalgás elérése felé halad. Ezek nem törvények vagy szabályok, csupán az emberben élő törekvések arra, hogy a társalgás résztvevői minél hatékonyabb és gazdaságosabb módon ériék el a közös (expliciten meg nem fogalmazott) célt. A későbbiekben látni fogjuk, hogy az általam vizsgált jelenségek, a nem ideális kommunikációs helyzetek, a félrevezetések, a hazugságok és alfajai szépen levezethetők a beszélő „ideálisságának” grice-i nézőpontjából.

A mennyiségi maxima betartása elvárja, hogy a beszélő által nyújtott információ mennyisége ne legyen se több, se kevesebb a hallgató által vártnál. A kívánt mértékben legyen informatív, de ne legyen informatívabb a szükségesnél. Amennyiben a beszélő megsérti ezt a maximát, félrevezetheti partnerét, vagy elhallgat, eltitkol fontos információ(ka)t, vagy a túl sok, a társalgás sikerességének szempontjából nem releváns információ felhalmozásával elvonja a hallgató figyelmét a fontosakról (lyukat beszél a másik hasába).

A minőség supermaximája és két specifikus maximája kapcsolódik a legnyilvánvalóbban a vizsgálati tárgyamhoz, hiszen ezek kimondják, hogy a beszélő próbálja a hozzájárulását igazzá tenni, ne mondjon olyasmit, amit hamisnak vél, és hogy ne mondjon olyasmit, amiről nincs megfelelő evidenciája. Ezen maximák megsértése a félrevezetés legdurvább megnyilvánulásához, a hazugsághoz és annak alkategóriáihoz vezet. Ha a beszélő olyat mond, amiről nem tudja, hogy igaz-e, akkor blöfföl. Ennél súlyosabb, ha olyat mond, amiről tudja, hogy nem igaz, ilyenkor hazudik.

A relevancia maximájának megsértésével a beszélő a társalgás feleinek közös céljától távolodik el. Olyasmit mond, ami a beszélgetés témájához képest nem releváns. Ezzel például elterelheti a szót egy titkolni vágyott információról (ez esetben mellébeszél), de természetesen egyéb okai is lehetnek a társalgás efféle „szétroncsolására”.

A modor maximája nem magára a kimondott információra, hanem kimondásának módjára vonatkozik. Így világos, hogy ennek betartása feltétele a többi maxima érvényesülésének. Ez az alapelv rendezettségre, egyértelműsége, tömörsége és világos kifejezőmódra szólítja fel a beszélőt. Ennek be nem tartása lehet alapja a félreértésnek, félrehallásnak, a másik összezavarásának, a tárgytól való elszakadásnak és így (mint a relevancia esetében) a mellébeszélésnek is.

Grice maximái nem szorulnak részletesebb tárgyalásra, hiszen a jelenségeket formális oldalról megközelítő vizsgálatomhoz nem szükséges ennél mélyebbre merülni alapvető pragmatikai kérdésekben.

2.2. Az ideális hallgató

A beszélő mellett az ideális kommunikációs helyzet megteremtéséhez persze szükség van egy ugyanolyan fontos tényezőre is, az ideális hallgatóra.

Az előbbiek alapján feltételezhetjük, hogy az ideális hallgató olyan információt kap, amelynek az elhangzás pillanatáig nem volt birtokában. Persze ez nem csak a hallgatón múlik, de ha a beszélő egy olyan információ megosztásába kezd bele, amelyet a hallgató már ismer, akkor azt valamiképpen jeleznie kell („*aha, tudom...*”). Az ideális hallgató másik ismérve, hogy a beszélőről azt feltételezi, hogy az olyan információt ad át, amelyet ő maga is igaznak vél (tehát betartja Grice minőségre vonatkozó maximáját). A hallgatónak azt is jeleznie kell, hogyha a beszélő róla való előfeltevésében valami hiba van. Például ha a beszélő azt feltételezi a hallgatóról, hogy az adott

információra kíváncsi, pedig nem az, akkor azt a hallgató egy vállrándítással jelezheti. Ha pedig a beszélő egy olyan információt akar ráerőltetni a hallgatóra, amit az nem akar tudni, akkor le is állíthatja az információ átadását a beszélő leszerelésével („*Nem érdekelnek a pletykáid!*”).

2.3. A közös cél

Az előbbieken megfogalmazódott, hogy a felek egy közös cél betartására törekednek. Ez azonban félrevezető, hiszen szerintem éppen az adja a társalgásaink sokszínűségét, hogy többségében nem ideálisak. Feltételezem, hogy egy ember a hétköznapijaiban alig találkozik valódi, papírforma szerinti ideális kommunikációs szituációval, és az a nagyon kevés ideális is főleg hivatalos környezetben történik (ahol persze szintén előfordulnak félreértések). Hozzánk közelálló emberekkel való beszélgetések során gyakran olyan kevés információból gazdálkodunk azért, hogy megspóroljuk egymás idejét (kockáztatva az esetleges félreértéseket), hogy az már-már sérti Grice mennyiségre vonatkozó maximáját. Számtalanszor érezzük azt, hogy szinte képtelenek vagyunk megfelelő hosszú és részletes választ adni partnerünknek és szinte csak hozzáhajigálunk néhány információdarabkát a mód maxima megsértésével, de előbb-utóbb úgyis tisztázódik minden helyzet. Sokszor szándékosan adunk olyan választ egy kérdésre, amely egy cseppet sem elégíti ki a kérdezőt, ezzel térítve el őt a kérdezősködéstől („*Mi volt az ebéd a suliban? Leves, meg második.*”).

Persze összességében mégis minden diskurzusnál fennáll ez a közös cél, csak legtöbbször nem az egyenes utat választjuk az elérésére.

3. A formális elemzés kerete

Egy olyan interpretációs keretben végeztem a vizsgálatomat, amely lehetővé teszi az összes (ideális és nem ideális) kommunikációs jelenség formalizálását. A rendszer a mentális állapotok leírásával (tudások, vágyak, hiedelmek) és egyes paraméterek változtatásával meg tudja ragadni a jelenségek közti apró (formalizálható) különbségeket, a formán túli tulajdonságokat (indítékok, okok, következmények, érzelmek, körülmények) figyelmen kívül hagyva.

3.1. A $\mathfrak{Re}ALIS$

A $\mathfrak{Re}ALIS$: Kölcsönös és élethossziglani interpretációs rendszer (Reciprocal And Lifelong Interpretation System) a kommunikáció folyamatát formális alapon vizsgálja úgy, hogy figyelembe veszi az emberi élet során felhalmozódó információkat (élethossziglani) és a felek egymásról való tudását (kölcsönös). Előzményei között található Montague és az ő törekvése az interpretáció formalizálására és Kamp és Heim dinamikus szemantikája (DRT).

A $\mathfrak{Re}ALIS$ célja az interpretációt matematikai eszközökkel leírni figyelembe véve a kompozicionalitási elvet, kiküszöbölve egy köztes reprezentációs szintet (diskurzus-representacionalizmus).

A diskurzusreprezentációt az interpretálók elmereprezentációjának részeként kezeli. Emellett feltételezi az interpretálókban létező „lehetséges világok” létét is, amelyek az észlelt külvilág mellett a valóság különböző alternatívái is részei az elmének.

„Az elmék egyetlen bökkenője a kettős természetük: egyfelől olyan „belvilágok” ők, amelyek a „külvilággal” együtt alkotják a teljes – reprezentálandó- világot, másfelől viszont éppen ők készítik a reprezentációt, a világot szemlélő, elmével rendelkező lények [...] információállapotait.” (Alberti 2011, 13)

3.2. A formalizálás

Kamp és Heim „dobozai” alapján itt egy eventualitást a beszélői elme reprezentációjában egy olyan „világocskaként” ragadhatunk meg, amely egy öttagú címkével jellemezhető. A címke első tagja a modalitást jelöli. Többféle modalitást használ a rendszer amely az adott információhoz való viszonyt jelöli. Dolgozatomban én csak háromféle modalitási címkét használok attól függően, hogy hiedelemről (BEL), vágyról (DES), vagy szándékról (INT) van szó. Ezeknek a modalitásoknak lehetnek fokozatai (max, amax, great...), de az egyszerűség miatt ezeket a címketagokat a későbbiekben elhagytam. Használatukkal árnyalni lehet a modalitásokat, például a „BEL, max” a hiedelem tudás erősségű fokozatára utalhat. A harmadik tag (dolgozatom formalizálásaiban a második) a diskurzus résztvevőjére utal. Eredetileg lehet *i* (interpretator) vagy *s* (speaker) aszerint, hogy a hallgató vagy a beszélő világocskájában áll-e. Ezeket én A és B résztvevőre cseréltem le, hiszen ha később kiterjesztem a formalizálást többsoros párbeszédre, akkor félrevezető lehet a hallgató/beszélő elnevezés. Azért fontos ezt leszögezni, mert attól, hogy a párbeszéd során a

beszélői és hallgatói szerep megfordul, a szereplőkhöz tartozó korábbi információk (közös tudás, az élet során eddig felhalmozott információk) nem veszhetnek el. A negyedik címke az időparaméter, esetünkben a τ a τ' -t megelőző időpillanatot jelöli. Az utolsó címke pedig a kutatásom főszereplője, a polaritásérték. Az alábbi ábrán Π jelöli a polaritásérték helyét, itt állhat +/-0/0. Ha az e eventualitársól való tudás pozitív vagy negatív, aszerint + vagy – áll a polaritás helyén. A 0 jelöli azt, amikor nincs információ az e eventualitásról. A θ a kérdő partikulát (-e) jelöli, általában valakinek az e eventualitással kapcsolatos információra vonatkozó vágyánál jelenik meg.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, \Pi^1 \rangle$$

a beszélő tudása az e információról

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, \Pi^2 \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, \Pi^3 \rangle$$

a beszélő tudása a hallgató e információval kapcsolatos tudásáról

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, \Pi^4 \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, \Pi^5 \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \Pi^6 \rangle$$

a beszélő tudása a hallgató e információval kapcsolatos vágyáról

$$\langle \text{INT}, A, \tau, \Pi^7 \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \Pi^8 \rangle$$

a beszélő szándéka a hallgató e információval kapcsolatos tudásával

A fenti dobozban tehát látható a formalizálás alapja, ezekbe a címkesorokba helyettesíték majd be különféle értékeket, így formalizálva a jelenségeket. A legfelső sor a beszélőnek az e eventualitással kapcsolatos információról való tudását jelöli. A második sor a beszélőnek a hallgató e eventualitással kapcsolatos tudására vonatkozik. A harmadik a beszélő tudását írja le a hallgató e eventualitással kapcsolatos információra vonatkozó vágyáról. Az utolsó sorban a beszélőnek arra vonatkozó vágya jelenik meg, hogy a hallgató milyen információval rendelkezzen az e eventualitásról.

A párbeszéd két szereplője közül csak az egyik világocskáját formalizáltuk, esetünkben a beszélőét, az A-ét. Az általam vizsgált jelenségek (és az egymegnyilatkozákos párbeszédék összessége) formalizálható így, hiszen nincs szükségünk az interpretáló világocskájára. A beszélő világocskája ugyanis tartalmazza mindazt, amire szükségünk van: ugyanúgy, ahogy a hazugságot nem az teszi hazugsággá, hogy a beszélő olyat mond, ami nem igaz, hanem olyat, amiről ő azt gondolja, hogy nem igaz; egy információt is azért adunk át valakinek, mert feltételezzük róla, hogy szüksége van rá (tehát ebből a szempontból lényegtelen, hogy valójában szüksége van-e rá vagy

nincs). Nagyon fontos tehát elkülöníteni a hallgató információállapotát attól a képtől, amelyet a beszélő épített fel a hallgató információállapotáról. Ezt a $\Re$ eALIS fentebb említett kölcsönössége teszi lehetővé.

A korábban felsorolt jelenségeket a $\Re$ eALIS rendszerén alapulva formalizálhatjuk. Ezekben a címsorokban az utolsó összetevőt, a polaritást fogjuk különbözőképpen beállítani, így leírhatjuk a félrevezetés összes formáját.

3.3. A szimultán rekurzió

Dolgozatom mottója is a szimultán rekurzióra mint az elménk működésének egyik legérdekesebb megnyilvánulására utal. Alberti a $\Re$ eALIS-ban megfogalmazott definíciója szerint: *„Egy struktúra rekurzív definícióján azt értjük, hogy a definiálandó struktúrának a kezdőlépésében egy véges bázisát határozzuk meg, továbbá megadjuk azt a véges szabálycsoportot, amelynek elemeit korlátlanul sokszor alkalmazva korlátlanul nagyra tudjuk építeni a struktúrát – hozzáátve viszont mindehhez azt a korlátozó „záradékot”, hogy csak az válhat a definiált struktúra elemévé, amit létre lehet hozni a megadott bázisból kiindulva a megadott szabályok véges sokszori alkalmazásával, és semmi más. A szimultaneitás annyiban terjeszti ki az iménti definíciót, hogy egyszerre több struktúrát határozunk meg, egy kezdőlépésében megadva mindannyiuk bázisát, a véges szabálycsoport pedig úgy van meghatározva, hogy a tagjai a párhuzamosan definiálódó struktúrákat egyszerre építik egymáshoz képest.”* (Alberti 2011, 101). Ám ez a bonyolult fogalom egy igenis hétköznapi jelenséget takar, amely nélkül nem tudnánk feltérképezni egymás tudását, vágyait és hiedelmeit a diskurzus során.

$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$ a beszélő úgy tudja, hogy az e -vel kapcsolatos információ igaz $\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$ a beszélő úgy tudja, hogy a hallgatónak nincs információja az e -vel kapcsolatban $\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$ a beszélő úgy tudja, hogy a hallgató vágyik rá, hogy információja legyen az e -vel kapcsolatban $\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$ a beszélőnek szándéka a hallgató úgy tudja, hogy az e -vel kapcsolatos információ igaz $\Gamma_3 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle x \Gamma_2$ Γ_{s0} $\Gamma_{i1} = \langle \text{BEL}, A, \tau', + \rangle x \Gamma_{i0}$	$\Gamma_{i0} = \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$ a hallgatónak nincs információja az e -vel kapcsolatban $\langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$ a hallgató vágyik rá, hogy információja legyen az e -vel kapcsolatban $\Gamma_2 = \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle x \Gamma_1$ a hallgató úgy tudja, hogy a Γ_1 igaz $\Gamma_4 = \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle x \Gamma_3$ Γ_{i0} $\Gamma_{i1} = \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle x \Gamma_{s0}$
---	---

A szimultán rekurzió érzékeltetésére szükség van mindkét résztvevő világocskájának ábrázolására. Ahogy a fenti dobozokban látszik, a beszélő mellett a hallgató vágyai, hiedelmei és szándékai is leírhatók az e eventualitással kapcsolatos információ vonatkozásában. Az egyszerűség kedvéért a legideálisabb beszédhelyzet példáján mutatom be a szimultán rekurziót (az ideális kommunikációs helyzet meghatározásait lásd lejjebb).

A szimultán rekurzió mélyebb szintjeiről nehéz számot adni, de egy-két szint beágyazódása még követhető. Az ideális beszédhelyzet esetében arról adhatunk számot, hogy a hallgató és a beszélő mennyire van tisztában a magasabb szintekkel (nulladik és első). Példákon, ahol a nulladik és az első szint leírása Karcsi házasságával kapcsolatban a következő: Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Juli tudni szeretné, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli tudni szeretné, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Ehhez képest a mélyebb szinteken a két szereplő mindezekkel kapcsolatos hiedelmeiről van szó, tehát hogy Juli tudja, hogy Gergő tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét, mélyebbre menve, Gergő tudja, hogy Juli tudja, hogy Gergő tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét stb.

A későbbiekben a formalizált jelenségek vizsgálatánál jól látszik majd, miként ágyazódnak bele a hallgató és a beszélő tudásába az egyes szintek, mintegy kettős spirált alkotva. Ez a spirál pedig elvileg végtelen mélyre lenyúlhat (tudom, hogy tudod, hogy tudom, hogy tudod, hogy tudom, hogy tudod...), egyetlen korlátja az emberi memória.

3.4. A táblázat

A formális eszköztár bevezetése után visszatérek vizsgálatom fő tárgyához és bővebben kifejttem a résztvevők világocskáinak polaritásértékeit. Korábban már említettük, hogy a résztvevők világocskáinak címkéiben az utolsó tag a polaritás, melynek értéke +/-0/θ lehet. Ha a formalizálás során változtatjuk a címkék polaritásértékeit, megkaphatjuk a legkülönbözőbb kommunikációs helyzetek pontos formális leírását.

A táblázat soraiban az egyes polaritás-értékek különböző beállításával jellemzett jelenségeknek a köznyelvben is megvannak a jól elkülönülő szavaik. Igyekeztem minél alaposabban megvizsgálni ezeket a jelenségeket, minél szélesebb körű leírást adva. A későbbiekben az aktuálisan tárgyalt kommunikációs helyzetek részletezésénél további következtetéseket vonok le a táblázatom alapján.

Π^1		Π^2	Π^3	Π^4	Π^5	Π^6		Π^7	Π^8	jelenség
+		+	0	+	+	θ		+	+	tisztán ideális
+		+	+	+	0	θ		+	+	megerősítés, tisztázás
+		+	-	+	0	θ		+	+	javítás
+		+	0	0	θ	θ		+	0	elszólás
								+	-	
								-	0	
								-	+	
+		+	0	+	-	τ'	θ	+	+	a poén lelövése
				+	+	τ''	θ			
+		+	0	+	+	θ		+	0	eltitkolás
								+	-	
								-	0	
								-	+	
e1	+	+	0	+	+	θ		+	-	mellébeszélés
e2	+							+	+	
0		+	0	+	+	θ		+	+	blöff
-		+	0	+	0	θ		+	+	füllentés
-		+	0	+	+	-		+	+	kegyes hazugság
-		+	0	+	+	θ		+	+	hazugság

A táblázatban a jelenségek mellett található színskála az ideálistól a legsúlyosabb vétségig, a hazugságig mutatja a „súlyossági” fokozatokat.

A Π^1 a beszélő e eventualitással kapcsolatos tudását jelöli. Ha a Π^1 , a Π^7 és a Π^8 értékek nem egyeznek meg, akkor valamilyen félrevezetés történik. Ha ez a három érték megegyezik, akkor a beszélő azt akarja tudatni a hallgatóval, amit maga is tud. Ha viszont valamelyik érték eltér, akkor vagy olyat akar közölni, amelynek ellenkezőjéről van meggyőződve, vagy pedig azt akarja, hogy a hallgató tudása ne egyezzen meg az övével valamivel kapcsolatban (tehát félrevezeti őt).

A Π^2 és a Π^3 a beszélő által feltételezett hallgatói tudást jelölik. Példáimban a partnerével kapcsolatban jól tájékozott beszélő szerepel, mert mindig tisztában van a hallgató tudásával. Jól látható az is, hogy a hallgató viszont már kevésbé jól tájékozott az e eventualitással kapcsolatban. A Π^4 , a Π^5 és a Π^6 a beszélő tudására vonatkozik a hallgató e eventualitással kapcsolatos szándékairól, pontosabban a hallgató vágyáról afelől, hogy szüksége van-e információra az e eventualitásról. A Π^7 és a Π^8 a beszélőnek a hallgató ezen vágyának a kielégítésének a szándékát jelöli.

Ha ezeket a polaritás-értékeket különféle módon állítjuk be, az emberi társalgásokra jellemző szituációkat jellemezhetünk velük formai tulajdonságokkal. A következőkben a táblázatom alapján részletezem ezeket a kommunikációs helyzeteket, példákkal illusztrálva és igyekezve pontos formális leírást adni róluk.

4. A vizsgált kommunikációs helyzetek

Korábban már tárgyaltam az ideális beszélő és hallgató kérdését, amelyre a nem ideális kommunikációs helyzetek a többi helyzet közötti elhelyezéséhez volt szükségem. Bár nagyon merész az összes kommunikációs helyzetet ideálisra és nem ideálisra kettéosztani, én mégis kénytelen leszek ezt a lépést megtenni. A kettő közötti elmosódott határvonalról nem szeretnék állításokat tenni, ideálisnak a korábban kifejtett hallgató és beszélő esetét veszem, és nem ideálisnak a hallgató és beszélő ehhez képesti nem ideális megnyilvánulásait. Azokat az eseteket vizsgálom közelebbről, amikor a beszélő rosszul térképezi fel beszélgetőpartnere vágyait, vagy szándékosan félrevezeti őt. Emellett a hallgató hibázásairól is megpróbálok számot adni.

4.1. Az ideális kommunikációs helyzetek

Az ideális helyzetet is lehet tovább bontani, hiszen nem csak egyféle lefolyása lehet egy ideális kommunikációs helyzetnek. A felek előzetes tudásán és az egymásról való tudásuk alapján többféle változat rajzolódhat ki.

4.1.1. A tisztán ideális kommunikációs helyzet

A tiszta ideális helyzet az a kommunikációs szituáció, amely – a korábbi hasonlaltal élve – egy nyelvtankönyv lapjain is szerepelhetne. A beszélő birtokában van egy információnak, amit megoszt a hallgatónak, mert tudja, és jól tudja, hogy az az elhangzás pillanatáig nem rendelkezett ezzel az információval, és kíváncsi is volt rá.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

4.1.2. A megerősítés, tisztázás

Ideálisnak mondható a helyzet akkor is, ha a hallgató ugyan már birtokában volt az információnak (ebből kifolyólag nem is lehet rá kíváncsi), de a beszélő meg akarja erősíteni (mindkettejüket) ebben az információban. Itt felvetődhet, hogy a beszélő megsérti a mennyiség maximáját, de ez esetben a maxima betartásánál fontosabb, hogy egy esetleges félreértés ne akassza meg a társalgást, az a későbbiekben is gördülékenyen folyjon tovább. A megerősítés vagy tisztázás

tetten érhető az „ugye/ugyebár/tehát” szavak jelenlétével. Ezekkel a szavakkal jelzi a beszélő, hogy valószínűsíti, hogy a hallgatóval egy állásponton vannak, de mindkettejük számára szeretné ezt biztossá tenni. A megnyilatkozásban az „ugye/ugyebár/tehát” szavakba beleértjük, hogy mindkét fél rendelkezik az információval: *Ugyebár mindketten tudjuk, hogy Karcsi családja a feleségét.*

A tisztázás aktusával persze nem csak azt fejezhetjük ki, hogy feltehetőleg mindketten ugyanazt tudjuk egy bizonyos dologgal kapcsolatban. A megerősítés leggyakrabban egy új témát vezetünk be, hiszen azért kell tisztázni az adott információval való közös tudásunkat, hogy aztán arról tovább folyhasson a szó (mintha megkeresnénk a közös hangot, hogy mindketten tudjuk, hogy kiről, miről beszélünk és mit kell még róla tudnunk).

e: Karcsi családja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, + \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, 0 \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi családja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi családja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban nem szeretné tudni, hogy Karcsi családja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi családja a feleségét.

A fentebb kifejtett ideálisság kérdéséhez hozzátartozik, hogy a *ReALIS* a pragmatikusoktól némileg eltérő módon kezeli. Az ideális helyzettől való eltérés jelzésével visszatérhet a társalgás ideálissága. Ha a beszélő a mondatába beszúrja az „ugyebár” szót, akkor annak ellenére, hogy olyat mondott, amiről tudja, hogy a hallgatója mást tud (tehát nem ideális), ezzel mégis megmenti a helyzetet, és eszerint ideálissá is teszi.

4.1.3. A javítás

Ennek párjaként vizsgálhatjuk azt is, amikor a beszélő kijavítja a hallgató által birtokolt hibás információt. Ez a helyzet akkor ideális, hogyha a hallgató megbízhatónak feltételezi a beszélőt és

elfogadja tőle a javítást. Amikor a beszélő kijavítja beszélgetőpartnerét, gyakran az „*igenis*” szóval teszi ezt nyomatékosná. Ilyenkor biztos az igazában, és feltételezi partneréről, hogy az hinni is fog neki. A beszélő ekkor érzi saját fölényét (persze mindkét fél lehet ugyanannyira biztos a saját igazában, ekkor meddő vita alakulhat ki, amelynek nem lesz feloldása), és magabiztosan áll ki partnerével szemben. Ha Juli és Gergő Karcsiról beszélgetnek, és Juli elfogult Karcsival szemben (vagy naiv, vagy nem akar a rossz tulajdonságairól tudomást venni), akkor hideg zuhanyként érhetik Gergő szavai: „*Karcsi igenis csalja a feleségét.*”. Ha bízik Gergőben, és hisz neki, mert tudja, hogy Gergő például Karcsi bizalmasa, vagy jobban tájékozott, mint ő, akkor nem alakul ki vita. Ha nem hisz neki (vagy nem akar hinni neki), akkor értelmetlen vitába bonyolódik vele (*nem csalja/de igen/de nem/de igen...*).

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, - \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, 0 \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi nem csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban nem szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

4.2. A nem ideális kommunikációs helyzetek

A nem ideális helyzeteknek sokkal többféle megjelenési formájuk lehet, és bonyolultabb struktúrába rendeződnek aszerint, hogy a beszélő vagy a hallgató követ-e el valamiféle vétséget és aszerint, hogy ez a vétség szándékos-e, vagy nem. Dolgozatomban elsősorban a beszélő hibázásait vizsgálom, de kevésbé részletesen kitérek a hallgató vétségeire is.

4.2.1. A hallgató és a beszélő szándékos és nem szándékos hibázásai

A hallgató hibáján kívül felléphet a nem ideális kommunikációs helyzet esete akkor, ha nem kapja meg az adott információt.

Ebbe a halmazba az olyan eseteket számítom, amikor a beszélő ideálisan viselkedik. Azért kell ezt leszögezni, mert természetesen adódhatnak egybeesések, közös metszetek aszerint, hogy a hallgató vagy a beszélő szándékosan vagy nem szándékosan vét-e. Egyszerre fennállhat több olyan tényező is, amely nem ideálissá teszi a társalgást.

Ha a beszélő direkt motyogva adja át az információt, akkor az részéről egy szándékos véttség, a hallgató pedig ekkor önhibáján kívül nem kapja meg az információt. A végeredmény szempontjából (hogy történt-e félrevezetés) mindegy, ha a hallgató mondjuk az utcán a forgalom nagy zaja miatt nem hallja, hogy a beszélő a telefonba hazudott. Ez esetben a beszélő direkt vétett a társalgás tisztasága ellen, de a hallgató önhibáján kívül nem hallotta azt meg. Jó kérdés, hogy ekkor megtörtént-e a hazugság aktusa? Maga a hazugság, a félrevezető információ ugyan elhagyta a beszélő száját, de nem ért célba, ezért nem fejeződött be a hazugság. Hasonló eset, ha a hallgató direkt nem engedi, hogy a beszélő által elindított információ elérje a fülét. Juli feltételezi Gergőről, hogy valami hazugságot akar mondani neki Karcsiról. Gergő ugyan kimondja, hogy „*Karcsi családja a feleségét*”, de Juli, mivel nem kíváncsi a pletykákra, vagy egyszerűen nem akar rosszat hallani Karcsiról, hangos kornyikálásba kezd, túlharsogva ezzel Gergő szavait. Ebben az esetben mindegy, hogy Gergő hazudott-e.

A hallgató szándékosan roncsolja szét az ideális kommunikációs helyzetet, ha például rosszhiszemű, és úgy gondolja, hogy a beszélő nem tartja be a minőségi maximát, és olyat mond, amit ő maga nem tart igaznak, vagy amiről nincs megfelelő evidenciája. Juli, amikor túlbecsüli Karcsit, nem hisz Gergőnek, amikor az azt állítja, hogy „*Karcsi családja a feleségét*”. Juli ekkor azt gondolja, hogy Gergő valamilyen hátsó szándéktól vezérelve akarja félrevezetni őt (például hogy Karcsiról saját magára terelje a lány figyelmét). Juli persze azért is gondolhatja, hogy Gergő hazudik, mert nem ez lenne az első eset, Gergőről köztudott, hogy akkor is hazudik, ha kérdez. Ezeken kívül még nagyon sok okból gondolhatja Juli azt, hogy Gergő hazudik. Persze ha Gergő mindvégig igazat mondott-e vagy hazudott Juli szempontjából egyelőre teljesen mindegy, hiszen el se gondolkodott azon, hogy esetleg az első eset áll fenn.

A beszélő is követhet el véletlen hibát, amivel felborítja az ideális kommunikációs helyzetet. Számatlan helyzetet fel lehet sorolni, amikor a beszélő hibáján kívül nem jut el az információ, vagy torzulva jut el az információ a hallgatóhoz. Egyszerű fizikai okokra vezethető vissza az olyan

félreértés, amikor egy súlyos beszédhiba vagy valamilyen erős háttérzaj megakaszthatja vagy eltorzíthatja a beszélő szavait. Szintén nem szándékos, de a beszélgetés nem ideálissá tevő tényező, ha a beszélő rosszul térképezi fel partnere vágyait egy információval kapcsolatban (kíváncsi-e rá, tudja-e már), vagy a beszélgetés bármely más tényezőjével kapcsolatban téves információkkal rendelkezik. Gergőt egy céges partin bemutatják Julinak. Megtetszik neki a lány, és úgy dönt, hogy némi friss pletykával nyugtázza le őt, bizonyítandó, hogy új munkatársként máris mennyire tájékozott az irodai dolgokkal kapcsolatban. Elhangzik, hogy „*Karcsi csalja a feleségét.*”, majd Juli sírva rohan ki a mosdóba. A helyzet semmiképpen nem ideális, mert Gergő másnak gondolta beszélgetőpartnerét, mint aki, nem sejtette róla, hogy ő Karcsi felesége. Ez esetben semmiképpen nem érte el célját a társalgásban.

4.2.2. Direkt és véletlen elszólások

Legalább kétféle értelmet adhatunk annak, ha valaki elszólja magát. Az egyik, ha (szinonimákkal érzékeltetve) *kifecseg*, *kikotyog*, *kikottyant* valamit (és ezeknek szándékos változatai, az *elhinti*, *elszórja az információt* vagy *lelövi a poént*, amikor a beszélő tudja, hogy a hallgató az adott pillanatban nem akar tudni egy bizonyos információt, csak később, de mégis idő előtt megosztja vele); a másik, ha olyat mond, amit nem kellene, *kibök*. Az első esetben önmagán kívüli tényező készteti a beszélőt arra, hogy ne adjon át egy bizonyos információt, a másodikban pedig saját maga. A két értelem között vannak átjárások.

Hozzá kell tenni, hogy a használatuk határozza meg ezeket a szavakat, jelentésüket pedig több tényező (a nyelv vertikális és horizontális tagolása, az egyéni nyelvhasználat) befolyásolja. A szleng nagyon gazdag eszközkészletet nyújt a legkülönbözőbb szituációk megnevezésére, ám mindig a használat az, amely értelmet ad ezeknek az eszközöknek. Nehéz megragadni azt, hogy hol válik el az elszólás két különböző jelentése (és majd később látjuk, hogy hasonlóan nehéz a füllentést, a hazugságot és a kegyes hazugságot egyféleképpen meghatározni), de az biztos, hogy a világban történt összes eddigi elszólás közös tulajdonsága az, hogy az adott információnak valamilyen okból kifolyólag vagy valamilyen céltól vezérelve nem kellett volna a hallgató fülébe jutni (és az mindegy, hogy mi ez az ok vagy cél).

4.2.2.1. Elszólja magát

A beszélő véletlen vétségéből fakadóan alakul ki a nem ideális kommunikációs helyzet, amikor elszólja magát. A beszélő nem szeretné, hogy a hallgató birtokába kerüljön egy információnak. Ha ez sikerülne neki, akkor a lentebb kifejtett eltitkolás vagy elhallgatás esete állna fenn. Ám ha nem sikerül, akkor elszólja magát.

Az elszólás esetében a beszélőnek nincs információja arról, hogy a hallgatója kíváncsi-e az adott információra. Nem feltételezi róla azt sem, hogy kíváncsi rá és azt sem, hogy nem az. Az elszólásnál az a fontos, hogy maga a beszélő az, aki nem akarja, hogy a hallgató az információ birtokába jusson.

Az eltitkolás kifejtésénél részletesebben megvizsgálom azt, hogy többféleképpen írható le az, ha a beszélő valamit titokban szeretne tartani. Jelentésbeli különbség van aközött, ha Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét vagy Juli tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Az sem mindegy, hogy Gergő szeretné, hogy Juli ne tudja, vagy Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja. Ennek a jelenségnek a részletes kifejtését az eltitkolás vizsgálatánál teszem meg, az egyszerűség kedvéért itt csak két változatot tartalmaz a formalizálás.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, 0 \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, \theta \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', 0 \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő nem tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban tudni szeretné-e, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, 0 \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, \theta \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', 0 \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő nem tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban tudni szeretné-e, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek nem áll szándékában, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

A két változat között a különbség az, hogy az első esetben Gergő nem akarja, hogy Juli tudjon a megcsalásról, a másodikban pedig Gergő azt nem akarja, hogy Julinak bármilyen információja legyen Karcsi házasságáról.

Ebből a formalizálásból nem derül ki az elszólás egy nagyon fontos tulajdonsága, méghozzá az, hogy Juli mégis megtudja Gergőtől, hogy Karcsi csalja a feleségét. Ehhez azonban meg kell mutatnunk a hallgató információállapotát is, miszerint birtokába került az információ az *e* eventualitással kapcsolatban.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{i0} = \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Juli egy későbbi időpillanatban úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

4.2.2.2. Lelővi a poént

Az elszólás szándékos változata, amikor a beszélő lelővi a poént. Ekkor a beszélő olyan információt ad át a hallgatójának, amelyre az nem vágyik. Ennél azonban többről van szó. Ha például egy krimi olvasunk, akkor kíváncsiak vagyunk rá, hogy ki a gyilkos, mégis méregbe gurulunk, ha valaki megmondja, mert ezzel értelmetlenné teszi a továbbolvasást és az izgalom élményét is elveszi tőlünk. Tehát az információra vágytunk, de nem abban a pillanatban, vagy nem abból a forrásból, amikor vagy ahonnan megtudtuk. Hasonló eset, amikor Karcsi legbizalmasabb barátja, Juli Gergőtől tudja meg, hogy „*Karcsi csalja a feleségét.*”. Juli joggal várta Karcsitól ezt az információt, és nem egy harmadik személytől, aki ezzel a kijelentésével bosszúságot okozott Julinak és rossz színben tüntette fel Karcsit. Az, hogy Gergő lelőtte a poént, magában foglalja azt is, hogy tudta, hogy Juli nem akkor és nem tőle akarta hallani a dolgot. Ez a szándékosság különbözteti meg a poén lelövését mind az elszólástól, mind pedig attól, amikor a beszélő rosszul térképezi fel hallgatója vágyait az információval kapcsolatban.

A formalizálásban megfigyelhető, hogy melyik időpillanatra vonatkozóan milyen vágyai vannak Julinak az információval kapcsolatban. A τ' időpillanatban Juli még nem szeretne információval rendelkezni az e eventualitással kapcsolatban. Egy ennél későbbi, τ'' időpillanatban viszont már tudni szeretné, hogy mi a helyzet Karcsi házasságával. Gergő pontosan tudja, hogy Juli csak τ' időpillanatban szeretne informálódni, de valamilyen szándéktól vezérelve már τ' időpillanatban lelővi a poént.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, - \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau'', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban (τ') nem szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy még későbbi időpillanatban (τ'') tudni szeretné, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja (τ'), hogy Karcsi csalja a feleségét.

4.2.3. Félrevezetések

A következőkben olyan jelenségek következnek, amelyeknél közös, hogy a beszélő vét a társalgás ideálissága ellen, még hozzá szándékosan. Ezekben az esetekben a beszélő azt szeretné, ha a hallgatónak nem kerülne birtokába egy bizonyos információ, vagy ha olyan információ kerülne a birtokába, amelyet a beszélő nem tart igaznak. A beszélő a félrevezetés változatos eszköztárából válogat.

4.2.3.1. Eltitkolás, elhallgatás

Ha a beszélő nem szeretné, hogy a hallgató egy bizonyos információ birtokába jusson, el akar titkolni előle valamit, akkor kétféle módszerrel élhet. Vagy eltereli a témát az információról, azaz mellébeszél, vagy egyszerűen elhallgatja a dolgot. Kozák Gyula (Kozák 2002) az elhallgatást elválasztja a részletek elhallgatásától, amikor valamiféle szépítés a cél.

Ha Gergő Juli azon kérdésére nem felel, hogy tud-e valamit Karcsi házasságának tisztaságáról, és azt feleli, hogy nem, pedig közben nagyon jól tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét, akkor eltitkolja ezt Juli elől (mert meg akarja védeni őt a csalódástól, vagy mert tudja róla, hogy egy pletykafészek, és nem szeretné, hogy kitudódjon). Ha beszél Julinak a megcsalásról, de azt nem árulja el, hogy Karcsi kivel csalja a feleségét (pedig pontosan tudja), akkor részinformációt hallgat el Juli elől.

A beszélő az információt szeretné eltitkolni a hallgató elől. Ezt legalább kétféleképpen lehet formalizálni attól függően, hogy mi a beszélő szándéka: az egyik, ha Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét; a másik, ha Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Apró különbség van közöttük, de nem lényegtelen, hiszen az első esetben Gergő élhet például a hazugság eszközével, a másodikban pedig elég egy jól célzott figyelemelterelés. Mindezek mellett tovább tarkítja a formalizálás lehetőségeit azt, hogy különbséget tehetünk amellett, hogy Gergő szeretné, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét, és Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Bár a formalizálással kettéválaszthatjuk ezt a két lehetőséget, de szerintem jelentésbeli különbség nincs közöttük, Gergő mindkét esetben élhet ugyanazokkal az eszközökkel. A rend kedvéért igyekszem az összes lehetőségről teljes körű leírást adni!

Eszerint a következő lehetőségek állnak fenn:

1. Gergő szeretné, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét.
2. Gergő szeretné, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.
3. Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét.
4. Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

Tehát az első és a harmadik, valamint a második és a negyedik mondat között nem érezhető jelentésbeli különbség (csak az adott szituáció alapján aszerint, hogy min van hangsúly: Gergő szándékán vagy Juli későbbi tudásán). Az -e partikula jelenléte viszont jelentéskülönbséget okoz, így a sorban egymás után következő mondatok jelentése között különbség van.

1. Gergő szeretné, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', 0 \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét.

2. Gergő szeretné, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', - \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

3. Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, - \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', 0 \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek nem áll szándékában, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét.

4. Gergő nem szeretné, hogy Juli tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, - \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné

tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek nem áll szándékában, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

4.2.3.1.1. A mellébeszélés

A titkolózás másik alete az, amikor a beszélő a mennyiségi (és a relevancia) maxima megsértésével „lyukat beszél a másik hasába”. Ilyenkor ugyan nem történik hazugság, mivel igaz információkat ad át, de olyanokat, amelyekre a hallgató nem kíváncsi, vagy nem adnak hozzá a beszélgetés témájához. A hallgató vár egy információt, nem kapja meg, helyette kap egy másikat, amely ugyan lehet igaz, de a hallgató szempontjából nézve ez mindegy is. Ennek a jelenségnek a leírására a nyelv és a szleng nagyon gazdag készletet kínálnak (mellébeszél, szövegel, rizsázik, hadovál, handabandázik, hamukázik...). Ezek között a megnevezések között is érezhetjük a fentebb tárgyalt jelentésbeli különbségek körüli bizonytalanságot. Többféle mellébeszélés létezik tehát, de egy fontos közös tulajdonságuk alapján, és ez a figyelem elterelése a hallgató által vágyott információról.

Ez esetben többféle eventualitást is be kell vezetnünk, hiszen a mellébeszélés arról szól, hogy a beszélő olyan (akár általa igaznak vélt) információ(ka)t oszt meg a partnerével, amely(ek)re az nem vágyik, de olya(noka)t nem, amely(ek)re vágyik, így vezetve félre őt. Gergő tehát akkor, amikor tudja, hogy Juli Karcsi házasságáról szeretne hallani valamit elkezd Péter házasságáról vagy Karcsi testvéreiről vagy az időjárásról beszélni.

e: Karcsinak kilenc testvére van.

$$\Gamma_{s_0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, - \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

A fenti formalizálás ugyan magában foglalja a mellébeszélés lényegét, miszerint a hallgató olyan információt kap, amelyre nem kíváncsi, de nem tartalmaz egy nagyon fontos részletet: hogy a hallgató nem kapja meg az általa vágyott információt. Ennek a megragadásához pedig ötvöznünk

kell a fentebb tárgyalt eltitkolást azzal az esettel, amikor a beszélő szándékosan olyan információt ad át partnerének, amiről tudja, hogy nem vágyik rá.

Az egyszerűség kedvéért csak egyféle változatával mutatom be a mellébeszélést, de természetesen a korábban megállapított mind a négy változattal variálható. Gergő ahelyett, hogy Karcsi házasságáról beszélne Julinak, inkább Karcsi testvéreiről beszél, holott tudja, hogy a lányt a házasság érdekli és nem a testvérek.

e^1 : Karcsi családja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', - \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi családja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi családja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné tudni, hogy Karcsi családja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli ne tudja, hogy Karcsi családja a feleségét.

e^2 : Karcsinak kilenc testvére van.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, - \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsinak kilenc testvére van. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsinak kilenc testvére van-e. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban nem szeretné tudni, hogy Karcsinak kilenc testvére van-e. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsinak kilenc testvére van.

4.2.3.2. A blöff

A félrevezetés egy másik alfaja a blöff, amelynél szintén nem történik klasszikus értelemben vett hazugság. A beszélő, hogy teljesítse valamilyen hátsó szándékát, olyan információt ad át, amelyről ő maga nem tudja, hogy igaz-e vagy hamis. Ez persze különbözik a póker zsargonjában használt blöfftől, ahol egyfajta hazugságról van szó, ahol nem nyelvi eszközökkel (testtartás, mimika) próbálja félrevezetni a játékos ellenfeleit úgy, hogy nem lehet előre tudni, hogy ezek a reakciók megfelelőek-e az adott helyzetnek, a lapjárásnak. Használjuk a blöfföt olyan értelemben is, hogy például egy kevésbé komoly állásinterjún az alany blöfföl az angoltudásával vagy a korábbi tapasztalataival kapcsolatban, hogy előnyhöz jusson a többi pályázóval szemben, mert tudja, hogy a későbbi munka során nem derül ki a „csúsztatás”.

A blöffölés tehát a félrevezetés egy olyan formája, ahol nem történik hazugság, hiszen a beszélő maga sincs birtokában az információnak. Így bár megsérti a minőség maximáját valódi hazugság nem történik.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, 0 \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', 0 \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

4.2.3.3. Hazugságok

A félrevezetések közül etikai szempontból a legsúlyosabb vétség a hazugság, amely a vizsgálatom szempontjából az egyik legérdekesebb jelenség, maga is három nehezen megfogható, mégis különböző alesetre oszlik. A füllentés, a kegyes hazugság és a klasszikus hazugság között

első pillantásra nehéz formalizálható különbségeket tenni. Általában „súlyosságuk” alapján, vagy a hazugság oka vagy célja alapján választjuk szét őket, ám én megpróbálkoztam formai különbségek alapján is különbséget tenni közöttük.

4.2.3.3.1. A füllentés

Az első a füllentés, amely szót a hétköznapiakban gyakran használunk, mégis nehezen tudjuk elválasztani a tulajdonképpeni hazugságtól. Az intuíciónk azt súgja, hogy csak „súlyosságukban” különböznek, mintha a füllentés egy gyermeki, tét nélküli dolog volna a mocskos hazugsághoz képest. Ám ez a tét nélkülség nem egy skála mentén elhelyezhető tulajdonság, és éppen ez adja a különbséget a két jelenség között. Kozák Gyula könyvében (Kozák 2002) a tét nélküli füllentést egy telefonszámla példáján mutatja be. Ha a feleség megkérdezi a férjétől, hogy befizette-e a számlát, erre ő nyugodtan válaszolja, hogy persze, pedig nem. Teszi ezt annak tudatában, hogy sokkal egyszerűbb füllenteni egy kicsit, és másnap befizetni (kiegyenesíteni a kis hazugságot), mint belemenni egy esetleges vitába a feleséggel („*Minden hónapban elfelejtetd, még ennyit se tudsz megtenni!*”). A férj feltételezi feleségéről, hogy annyira nem is kíváncsi a válasza, hiszen összességében az a lényeg, hogy a hónap végéig ki legyen egyenlítve a számla. Ugyanez a helyzet a gyerekek füllentéseivel is. A gyerekeket szüleik gyakran rajtakapják füllentésen, de nem mindig leplezik le, mert ez is hozzátartozik a gyerekséghez (persze bizonyos keretek között). A füllentést tehát úgy különíthetjük el a hazugságtól, hogy a beszélő azt feltételezi a hallgatójáról, hogy annyira nagyon nem is kíváncsi az információra (persze valójában ettől még kíváncsi lehet rá), és a füllentő tettét nem rosszindulatból teszi, hanem arculatvédésként.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, - \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, 0 \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi nem csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban nem

szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

A füllentés „sikeressége” – tehát az, hogy a beszélő nem lepleződik le és a füllentésének nem lesz azonnali következménye (a feleség nem kéri el a befizetett telefonszámlát igazoló nyugtát) – persze a beszélőn kívül a hallgatón is múlik. Ha egy lány édesanyjának azt füllenti, hogy az új ruháját egy nagy leárazáson vette, és húszezer forint helyett csak kilencezerbe került (hogy az ne legyen mérges a fölösleges költekezés miatt), akkor ez addig marad füllentés, amíg az édesanyja meg nem kéri a lányt, hogy vegyen neki is egy ugyanolyan ruhát. Ilyenkor a lány vagy belekeveredik egy nagyobb hazugsága vagy füllentéssorozatba (kifogásokat keres, másik boltot ajánl fel, vagy azt füllenti, hogy nem volt az édesanyja mérete) vagy pedig bevallja, hogy füllentett. Mindkét eset azt jelenti, hogy a füllentés szándéka ugyan fennállt, de a füllentés teljes egészében nem történt meg, nem teljesedett be.

4.2.3.3.2. A kegyes hazugság

A kegyes hazugság szintén nehezen elkülöníthetőnek tűnik a nem kegyes hazugságtól. Elsősorban egy orvos-beteg közötti párbeszéd jut az emberek eszébe a kegyes hazugságról. Ha például egy betegnek már nagyon kevés esélye van a felépülésre, lehet, hogy ennek tudatában még jobban romlana az állapota, ezért az orvos és a hozzátartozói ezt nem közlik vele. Emellett talán azt is kegyes hazugságnak tekinthetjük, hogyha valaki megdicséri egy másik ember frizuráját (bár borzasztóan néz ki), hogy az jól érezze magát. Ha az indokokat és a célokat keressük a kegyes és a nem kegyes hazugságban, akkor rábukkanunk a valódi különbségre közöttük: a kegyes hazugságot általában jó szándék vezérli ellentétben a hazugsággal, amely szintiszta bűn. Itt is ez a formán kívüli ok adja meg a formai magyarázatot és teszi ezzel formalizálhatóvá a jelenséget, mert a beszélő feltérképezi partnere vágyát egy információval kapcsolatban és inkább kielégíti azt, minthogy betartsa a minőségi maximát és ne hazudjon.

A hazugság e formája tehát abban különbözik a többi hazugságtól, hogy a beszélő tiszteltben tartja a hallgatónak az információval kapcsolatos vágyát vállalva a hazugságot is.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s_0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, - \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', - \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi nem csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné úgy tudni, hogy Karcsi csalja a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

4.2.3.3.3. A hazugság

És végül elérkeztünk a tiszta, valódi hazugságig, amelyet nem a rossz szándék és nem is a tétje különbözteti meg a kegyes hazugságtól és a füllentéstől, hanem az, hogy ebben a helyzetben a beszélő egyszerűen olyan információt ad át a hallgatónak, amelyről tudja, hogy nem igaz. A többi tényező a tiszta hazugság esetében nem játszik fontos szerepet. Az pedig, hogy a hazudozónak mi az indítéka, vagy mi a célja a hazugsággal, a formai vizsgálódás szempontjából teljesen irreleváns. Ha Gergő azt mondja Julinak, hogy „*Károly csalja a feleségét.*”, annak a hazugságnak bármi oka vagy célja lehet, hazugság marad mindaddig, amíg Gergő ennek az ellenkezőjéről van meggyőződve.

A hazugság (a fenti két alkategóriájával együtt) azt jelenti, hogy a beszélő olyan információt közöl, amelyet hamisnak vél.

e: Karcsi csalja a feleségét.

$$\Gamma_{s_0} = \langle \text{BEL}, A, \tau, - \rangle$$

$$\Gamma_1 = \langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau, 0 \rangle$$

$$\langle \text{BEL}, A, \tau, + \rangle \langle \text{DES}, B, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', \theta \rangle$$

$$\langle \text{INT}, A, \tau, + \rangle \langle \text{BEL}, B, \tau', + \rangle$$

Gergő úgy tudja, hogy Karcsi nem csalja a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli nem tudja, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergő úgy tudja, hogy Juli egy későbbi időpillanatban szeretné tudni, hogy Karcsi csalja-e a feleségét. Gergőnek szándékában áll, hogy Juli úgy tudja, hogy Karcsi csalja a feleségét.

5. Összegzés

Dolgozatomban megvizsgáltam néhány kommunikációs helyzetet, amelybe a Karcsiról beszélgető Gergő és Juli kerülhet. Az összes társalgási szituációról megállapítottam, hogy formálisan elemezhetők és szigorúan formai szempontok alapján meghatározhatók. A ReALIS rendszerében létrehozott formális elemzésben a legfontosabb tulajdonságuknak, a résztvevők világocskáiban lévő címkesorok polaritásainak különböző beállításával írtam le néhány kommunikációs helyzetet, a legideálisabbtól kezdve a kisebb félrevezetéseken és a blöffölésen át a legsúlyosabb hazugságig. Ez a formális leírás lehetőséget teremt az első pillantásra csak informális tulajdonságaik alapján megfogható kommunikációs szituációk számítógépes nyelvészeti kezelésére. Ennek elérésére az első lépés a formalizálás, távolabbi cél pedig a reprezentacionalista dinamikus szemantika egzaktságának a szövegekre való kiterjesztése.

Kutatásaim fejlesztéséhez a későbbiekben a modern pragmatikai szakirodalom feldolgozása szükséges ahhoz, hogy annak eredményeit a ReALIS módszereivel kiegészítve folytathassam a jelenségek vizsgálatát. További céljaim között a többsoros párbeszédek hasonló elemzése, a bonyolultabb társalgási helyzetek formalizálása valamint a már vizsgált jelenségek részletesebb, pontosabb leírása szerepel. Vizsgálati módszeremmel egyelőre nem tudom kezelni az iróniát, a különböző stílusbeli változatokat és az emberi érzelem által hozott többleteket. Ezen faktorokkal is szeretném kiegészíteni, gazdagítani a tárgyalt jelenségeket.

6. Felhasznált irodalom

- ALBERTI Gábor: *ReALIS, Interpretálók a világban, világok az interpretálóban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- AUSTIN, John L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- BOK, Sissela: *A hazugság, A köz- és magánélet válaszüttjai*. Gondolat, Budapest, 1983.
- BORONKAI Dóra: *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Ad Librum, Budapest, 2009.
- EKMAN, Paul: *Beszédes hazugságok, A megtévesztés jelei a politikában, az üzletben és a házasságban*. Kelly, Budapest, 2009.
- GECSŐ Tamás (szerk.): *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Tinta, Budapest, 2000.
- GICE, Herbert Paul: *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.
- GRICE, Herbert Paul: A társalgás logikája. in. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. PLÉH Csaba-SÍKLAKI István-TERESTYÉNI Tamás (szerk.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 233-250.
- GYURIS Beáta: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. in. *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete*. KIEFER Ferenc (szerk.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008. 639-682.
- HABERMAS, Jürgen: Mi az egyetemes pragmatika? in. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. PLÉH Csaba-SÍKLAKI István-TERESTYÉNI Tamás (szerk.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 251-289.
- KOZÁK Gyula: *A hazugság mindennapi életünkben*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- LÁSZLÓ János-KÁLLAI János-BERECZKEI Tamás: *A reprezentáció szintjei*. Gondolat, Budapest, 2004.
- NÁBRÁDY Mária: *A hazugság pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- PLÉH Csaba-SÍKLAKI István-TERESTYÉNI Tamás: *Nyelv, kommunikáció, cselekvés I-II*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- PLÉH Csaba: *A társalgás pszichológiája*. Libri, Budapest, 2012.
- REBOUL, Anne-Moeschler, Jacques: *A társalgás cselei*. Osiris, Budapest, 2000.
- SÍKLAKI István: *Szóbeli befolyásolás I. Nyelv, gondolkodás, kultúra*. Typotex, Budapest, 2008.
- SÍKLAKI István: *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Typotex, Budapest, 2008.
- STIEGNITZ, Peter: *Mindenki hazudik*. OK Kiadó, Budapest, 2002.